

”Oppikaa lähimmäisellenne, oppikaa koko kansan hyväksi yhtaikaa”

Lasten- ja nuortenlehti *Aamurusko* suomalaiskansallisen identiteetin ja sivistyksen rakentajana 1850-luvun Suomessa

Anni Tammisto

Kandidaatintutkielma

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Toukokuu 2024

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck –järjestelmällä

Kandidaatintutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma

Anni Tammisto

”Oppikaa lähimmäisellenne, oppikaa koko kansan hyväksi yhtäikää” – Lasten- ja nuortenlehti *Aamurusko* suomalaiskansallisen identiteetin ja sivistyksen rakentajana 1850-luvun Suomessa

Sivumäärä: 27 sivua

Tutkielmani aiheena on vuosina 1857–1859 ilmestynyt lasten- ja nuortenlehti *Aamurusko: sa-naisia lapsille*, jota tutkin sen sisällön, tavoitteiden sekä arvomaailman kautta. Tarkastelen aluksi lehteä varhaisena suomenkielisenä lastenlehtenä suhteessa lastenlehtien yleisiin piirteisiin niin Suomessa kuin muualla maailmassa. Tämän jälkeen tutkin, näkyykö lehdessä suomalaiskansallisen identiteetin rakentamista ja analysoin *Aamuruskon* sivistystavoitetta. Käsitteitä on perusteltua tutkia yhdessä, sillä sivistyksen levittäminen oli tärkeä osa suomalaisen kansallisvaltion luomista 1800-luvulla.

Tutkielmani aineistona toimii *Aamuruskon* vuoden 1857 vuosikerta, joka löytyy digitoituna Kansallisarkiston digiarkistosta. Lehti oli toinen Suomessa ilmestynyt suomenkielinen lastenlehti. *Aamuruskossa* on ennen kaikkea valistava lastenlehti ja se ilmestyi Viipurista Pietari Hannikaisen toimittamana. Hannikaisen oma tausta suomalaisuusliikkeen jäsenenä tulee myös esille *Aamuruskon* kirjoitusten analyysissä. Lastenlehtiä ei olla Suomessa tai muuallakaan maailmassa tutkittu kovin paljoa, Suomessa Ari Uino on yksi aihetta laajimmin Suomessa kartoittaneista. Olen käynyt tutkimusaineiston systemaattisesti läpi käyttäen lähilukua arvomaailman tavoittamiseksi lehden eri kirjoituksissa. Sisältöjakauman havainnollistamiseksi olen taulukoinut vuoden 1857 kirjoitusten aiheet ja tyyllilajit taulukoksi.

Havaitsin, että *Aamurusko* on monin tavoin tavallinen 1800-luvulla ilmestynyt lastenlehti esimerkiksi sen aiheiden, kirjoittajien sekä arvojen puolesta. Arvojen osalta lehdessä on havaittavissa suomalaiskansallisen identiteetin luomista, johon lehden sivistystavoite myös yhdistyy luontevasti. *Aamuruskossa* kirjoitetaan esimerkiksi Suomen varhaisesta historiasta, myyteistä, suomen kielen merkityksestä sekä kuvataan suomalaisia maisemia ja kohteita. Isänmaallinen painotus tulee esille osassa kirjoituksia suuremmin kuin toisissa, mutta selkeä suomalaista kansakuntaa korostava pohjavire lehdessä on mukana. Sivistyksen osalta *Aamuruskossa* on vahva tietopuolinen painotus, jossa korostuu laajan yleissivistyksen rakentaminen. Usein kirjoitusten opetus on puettu fiktiivisen tarinan muotoon ajalle tyypillisesti.

Avainsanat: lastenlehdet, suomalaiskansallinen identiteetti, sivistys

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
2	Lasten- ja nuortenlehdet 1800-luvulla ja <i>Aamurusko</i>	9
2.1	<i>Aamurusko</i> lastenlehtenä – rakenne ja sisältö	9
2.2	<i>Aamuruskon</i> kirjoittajat, kuvitus ja kohderyhmä	12
3	<i>Aamuruskon</i> arvomaailma – isänmaallisuus ja sivistys valokeilassa	16
3.1	<i>Aamurusko</i> yhteisen suomalaiskansallisen identiteetin jäljillä	16
3.2	Sivistyksen korostus <i>Aamuruskon</i> sivuilla	21
4	Lastenlehtien merkitys arvojen välittäjinä 1800-luvun Suomessa	24
	Lähteet	25

1 Johdanto

Suomessa 1800-luvun puoliväli oli murroksen aikaa niin koulutuksen kuin lapsille suunnatun suomenkielisen kirjallisuuden osalta. Ajankohtaan liittyy myös vahvasti lasten- ja nuortenlehdistön kehittyminen, joiden osalta muun muassa lastenlehti *Aamurusko: sanaisia lapsille* toimi varhaisena suunnannäyttäjänä. 1800-luvulla Euroopassa vallitsi laaja koulutus uudistusten kausi, jonka yhtenä tavoitteena oli parantaa perusopetuksen tasoa. Kiinnostus uudistuksiin levisi Euroopasta Suomeenkin. Samalla Suomeen saapui kansallisromanttisia virtauksia ja sytykkeitä ajatukselle omasta kansallisvaltiosta, millä oli oma vaikutuksensa haluun uudistaa kasvatusta ja koulutusta.¹ Kehittyvä kansallisvaltio tarvitsi osaavia ja valistuneita kansalaisia, minkä vuoksi etenkin suomalaisuusliikkeen jäsenet pyrkivät sivistämään kansaa rahvaasta säätyläisiin. Koulutuksen keinoin tasoitettiin säätyeroja ja luotiin omaa kansankuntaa.²

Ennen 1800-luvun puolivälissä alkaneita uudistuksia kirkko oli vastannut suurimmilta osin koulutuksen järjestämisestä esimerkiksi kiertokoulujen ja lukukinkereiden muodossa. Vain välttävään lukutaitoon tähdännyt koulutus ei enää 1800-luvun puoliväliin tultaessa vastannut kehittyvän kansallisvaltion tarpeita.³ 1860-luvulta alkaen Suomeen perustettiin ensimmäiset kansakoulut ja 1800-luvun loppuun mennessä lukutaito oli parantunut huomattavasti, vaikka kehitys ei täysin suoraviivaista ollutkaan.⁴

Koulutuksen laajenemisen lisäksi suomenkielisen lastenkirjallisuuden määrä alkoi kasvaa 1800-luvun puolivälistä eteenpäin. Ennen tätä oli suomenkielisen, etenkin juuri lapsille suunnatun kirjallisuuden, määrä ollut pieni.⁵ Suomessa viriävä kansallisromantiikka vaikutti koulutuksen ja kirjallisuuden aiheisiin, sillä suomalaisuusliikkeen jäsenet edistivät innokkaasti suomenkielisen kirjallisuuden kehittämistä suomen kielen aseman parantamiseksi.⁶ Koulutuksella ja kirjallisuudella lapsista pyrittiin kasvattamaan kansakunnan jäseniä, isänmaata, uskontoa ja perhettä arvostavia ahkeria ja rehellisiä kansalaisia. Lapsille suunnatun kirjallisuuden lisääntymiseen Suomessa vaikutti lisäksi 1700–1800-lukujen vaihteessa syntynyt uusi lapsikäsitys, joka korosti aikaisempaa enemmän mielikuvituksen ja luovuuden kehittämistä. Ennen kasvat-

¹ Kotkaheimo 2002, 57.

² Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011, 11–12; Teperi 1965, 90.

³ Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011, 11–12; Kotkaheimo 2002, 57–58; Valtonen 2020, 351.

⁴ Ihonen 2003, 15; Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011, 12–13; Lehtonen 1981, 158; Valtonen 2020, 351–352.

⁵ Ihonen 2003, 12–15.

⁶ Kotkaheimo 2002, 57–58.

ja kirjallisuus oli keskittynyt lähinnä lasten moraalisen ja hengelliseen opettamiseen.⁷ Vaikka kristinuskon vaikutus näkyi lastenkirjallisuudessa koko 1800-luvun ajan, muuttui sisältö maallisempaan suuntaan, kun esimerkiksi satujen ja yleissivistävien tarinoiden merkitys kasvoi.⁸

Yhtenä osana lastenkirjallisuuden kehitystä alkoi Suomessa ilmestyä 1800-luvun puolivälissä lastenlehtiä. Ruotsissa lapsille suunnattuja lehtiä oli ilmestynyt jo 1780-luvulta lähtien, mutta Suomessa ensimmäinen lastenlehti, Topeliuksen ruotsinkielinen *Eos*, ilmestyi vasta vuonna 1854.⁹ Koko 1800-luvun aikana lastenlehtiä ilmestyi Suomessa yhteensä noin 50, joista 30 oli suomenkielisiä ja 20 ruotsinkielisiä.¹⁰ Ensimmäinen suomenkielellä julkaistu lapsille ja nuorille suunnattu lehti oli *Suometar*-sanomalehden ”pikkusisko”, *Lasten Suometar*, jonka ensimmäinen numero ilmestyi vuonna 1856. Lehden elinkaari päättyi kuitenkin jo vuonna 1857.¹¹ Suurin osa lehdistä olikin lyhytikäisiä, sillä yleensä niitä pystyttiin toimittamaan vain muutaman vuoden ajan esimerkiksi pätevien avustajien puutteen tai liian suurien kustannusten vuoksi.¹² Yksi syy *Lasten Suometar* -lehden lopettamiseen oli samana vuonna 1857 Viipurissa syntynyt uusi suomenkielinen lasten- ja nuortenlehti, *Aamurusko: sanaisia lapsille*.¹³

Tutkielmassani syvennyn tarkastelemaan *Aamurusko*-lastenlehden sisältöä ja sen arvomaailmaa ja tavoitteita. Lehden ilmestymisajankohta 1850-luvun lopussa tarjoaa mielenkiintoisen ajankohdan tutustua suomalaiseen lapsille ja nuorille suunnattuun kirjallisuuteen keskellä koulutuksen ja kasvatuksessa korostettujen arvojen muutosta. Tarkoitukseni on tutkia, millainen lastenlehti *Aamurusko* on ja miten siinä näkyy 1800-luvun puolivälissä tapahtunut murros lastenkirjallisuuden sisällössä ja arvoissa. Keskityn etenkin siihen, näkyykö *Aamuruskossa* suomalaiskansallisen identiteetin rakentamista. Tutkin samalla lehden sivistystavoitetta, sivistyksen ja lukutaidon merkityksen korostamista lehdessä, sillä sivistys oli tärkeässä roolissa, kun kansaa pyrittiin suomalaistamaan 1800-luvulla. Näkökulmavalintaani vaikuttaa se, että lehden päätoimittaja Pietari Hannikainen toimi ahkerasti suomaisuusliikkeessä ja toi suomalaisuutta korostavia aiheita esille myös *Aamuruskossa*. Aineistona *Aamurusko* on hyvin mielenkiintoinen, koska 1800-luvun puolivälissä lapsille suunnattuja lehtiä, etenkin suomenkielisiä, ei ollut

⁷ Ihonen 2003, 12–13.

⁸ Kotkaheimo 2002, 59–60; Lehtonen 1981, 154.

⁹ Ihonen 2003, 17–18; Hakkarainen 2023.

¹⁰ Ihonen 2003, 17–18.

¹¹ Uino 1991, 108.

¹² Uino 1991, 120; Aho 1984, 15.

¹³ Uino 1991, 107–108.

ilmestynyt *Aamuruskon* lisäksi kuin yksi, joka sekin vain alle vuoden. Lehteä ole myöskään aikaisemmassa tutkimuksessa tutkittu paljoa, etenkin sen arvomaailman kautta.

Tutkimukseni alkuperäislähde *Aamurusko: sanaisia lapsille*¹⁴ oli pääasiassa lapsille ja nuorille suunnattu aikakauslehti, joka ilmestyi vuosina 1857–1859 suunnilleen kerran viikossa. Julkaisija oli Johannes Alfthan ja lehteä toimitti Pietari Hannikainen.¹⁵ Lehti painettiin Viipurissa, mutta etenkin kahtena ensimmäisenä ilmestymisvuonnaan se saavutti huomattavan laajan levikin ympäri koko Suomea.¹⁶ Laajimmillaan levikki oli vuonna 1858, jolloin lehdellä oli tilaajia noin 1 112 kappaletta.¹⁷ Vuonna 1859 *Aamurusko* yhdistyi sanomalehti *Sanan Lennättimen* kanssa, jonka jälkeen lehti muuttui enemmän sanomalehden kaltaiseksi ja levisi enää lähinnä vain Viipurin alueella menettäen samalla paljon lukijoita.¹⁸ Ennen yhdistymistä vuosina 1857–1858 lehden sisältö koostui runoista, arvoituksista, jatkokertomuksista, saduista sekä faktapohjaisista artikkeleista ja tarinoista. Lehden aiheet käsittelevät paljon maantietoa, vieraita kansoja, luonnontietoa ja eläimiä, historiallisia sekä oman aikakautensa ihmisiä. Lehdessä on Hannikaisen omien kirjoitelmien lisäksi myös muun muassa otteita Runebergin teksteistä, käännöksiä vieraskielisistä kirjoituksista sekä lehteen lähetettyjä kirjoituksia. Lehden monipuolinen sisältö tarjoaa laajan aineiston, jota pyrin tutkielmassani analysoimaan etenkin esiin nousseiden suomalaista identiteettiä korostaneiden arvojen ja lehden sivistystavoitteen näkökulmasta.

Aamurusko-lehden toimittaja Pietari Hannikainen (1813–1899) oli varsinaiselta koulutukseltaan maanmittari, mutta myös lehtimies ja kirjailija. Hannikainen oli aktiivisesti kehittämässä suomenkielistä lehdistöä ja oli ennen *Aamuruskoa* ollut mukana toimittamassa *Kanava*-nimistä viipurilaista sanomalehteä vuoteen 1845 asti.¹⁹ Hannikainen kirjoitti myös ensimmäisenä suomenkielisenä nuortenkirjana pidetyn teoksen *Serkukset* salanimellä ”Ulla-täti” vuonna 1848.²⁰ Lisäksi Hannikaisen kirjalliseen tuotantoon kuuluu runoja, näytelmiä sekä novelleja ja hän suomensi esimerkiksi Shakespearen näytelmiä.²¹ Hannikainen pyrki edistämään suomen kielen asemaa ja oli innokas suomalaisuusliikkeen jäsen. Hän oli kirjoittanut *Kanavassa*

¹⁴ Käytän lehdestä tutkielmassani jatkossa vain lyhennettyä nimeä *Aamurusko* käytännön syistä.

¹⁵ Aho 1984, 15; Tommila 1988, 17.

¹⁶ Tommila 1988, 17.

¹⁷ Aho 1984, 15.

¹⁸ Tommila 1988, 17.

¹⁹ Hannikainen, Pietari, Lappenranta.fi.

²⁰ Hakkarainen 2023.

²¹ Hannikainen, Pietari, Lappeenranta.fi.

radikaalejakin kirjoituksia kielikysymykseen ja maaseudun väestön oloihin liittyen.²² *Aamuruskon* sisältöä analysoidessa Hannikaisen oma tausta tulee pitää mielessä ja pyrinkin tutkimaan lehden suomalaiskansallisia arvoja korostavia kirjoituksia Hannikaisen vaikutuksen ja taustan huomioiden.

Omassa tutkielmassani keskityn käsittelemään varsinaisesti vain vuonna 1857 ilmestyneitä *Aamuruskon* numeroita, koska lehden vuosikerta löytyy tämän vuoden osalta kokonaan digitoituna Kansallisarkiston sivuilta. Vuonna 1858 ilmestyneistä lehden numeroista on Kansallisarkiston sivuilla nähtävillä vain 15 numeroa, kun taas 51 kappaletta vuodelta 1857. Lehden ilmestymisajankohta on tutkielmani kannalta mielenkiintoinen, sillä suomalainen kasvatus- ja koulutusilmapiiri oli muutoksessa ja suomenkielisen lastenkirjallisuuden määrä vasta vähitellen kasvamassa.²³ Lähestymistapani *Aamuruskon* sisältöön ovat 1800-luvun puolivälin ajan lapsille ja nuorille suunnatut kasvatuksessa korostetut arvot ja aiheet, etenkin suomalaiskansallinen identiteetti sekä sivistys. Suomalaiskansallisen identiteetin määrittelen nationalismintutkija Anthony D. Smithiä mukaillen muodostuvan kansakunnan yhteisestä historiakäsityksestä, kulttuurista, myyteistä ja tavoista eli käsityksestä, millaisista yhteisistä piirteistä ja asioista suomalainen kansakunta ja suomalaisuus nähtiin koostuvan.²⁴ *Aamuruskossa* on monia kirjoituksia, joissa on havaittavissa esimerkiksi juuri yhteisen kansallisen myyttihistorian rakentamista. Sivistyksen viittaaan tarkoittamaan kasvatuksen kautta omaksuttuja tietoja ja taitoja ja oppimisen kautta tapahtuvaa henkistä kehittyneisyyttä.²⁵ Sivistys-käsitteen käyttö tutkimuksessa on perusteltua, koska käsite esiintyy monessa *Aamuruskon* kirjoituksessa ja sen merkitystä korostetaan lehden valistavan sävyn hengessä.²⁶ Arvomaailman tavoittamiseksi olen hyödyntänyt lehden kirjoitusten lähilukua eli käynyt aineiston läpi systemaattisesti ja yksityiskohtaisesti.

Aamurusko-lehteä ei aikaisemmassa suomalaisen lastenkirjallisuuden historian tutkimuksessa ole mainittu kuin vain muutamia kertoja. Lastenlehtien tutkimus on yleisesti ollut niin Suomessa kuin muualla maailmassa vähäistä.²⁷ Esimerkiksi Ison-Britannian osalta tutkimusta on

²² Pietari Hannikainen, Hannikainen.fi.

²³ Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011, 11; Lehtonen 1981, 156.

²⁴ Remy 2005, 58.

²⁵ Sivistys, kielitoimistonsanakirja.fi; Kokko 2010, *Kasvatus & Aika* 1.12.2010, 17.

²⁶ Käsitteen käyttö lehden kontekstissa on muutenkin perusteltua, sillä käsitettä 'sivistys' alettiin käyttää Suomessa laajemmin 1840-luvulta eteenpäin etenkin fennomaanien parissa ja sivistyksen eli tiedollisen ja henkisen kehityksen hankkiminen kytkeytyi vahvasti kansakunnan rakentamiseen. Ks. Kokko 2010, *Kasvatus & Aika* 1.12.2010, 14–17.

²⁷ Esimerkiksi Pohjois-Amerikan osalta lastenlehdistä ja niiden tutkimuksesta Abadie 2011.

tehnyt Diana Dixon ja Pohjois-Amerikan lastenlehtiä Elaine R. Abadie. Suomen osalta lastenlehtien historiaa on luultavasti kattavimmin kartoittanut Ari Uino Päiviö Tommilan toimittamassa *Suomen lehdistön historia* -julkaisusarjassa, jossa Uino on tutkinut suomalaisten lastenlehtien kehitystä ja sisältöjä. *Aamuruskoakin* hän käsittelee pintapuolisesti esitellen muun muassa lehden vaihteita, kuvitusta sekä sisältöjakaumaa lyhyesti, mutta jättänyt lehden sisällön ja arvomaailman syvemmän analyysin pois. Ulla Lehtonen on tutkinut lastenkirjallisuutta Suomessa 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin ja sivuaa tutkimuksessaan myös lyhyesti lastenlehtiä ja lastenkirjallisuuden tavoitteita ja sisältöjä. 1800-luvun osalta lasten- ja nuortenkirjallisuutta on tutkinut myös muun muassa Markku Ihonen käsitellen myös lastenlehtiä, mutta *Aamuruskoa* ei tutkimuksessa ole mainittu. Heidi Hakkarainen on nostanut *Aamuruskon* esille Kulttuurihistorian Seuran sivuilla julkaistussa blogikirjoituksessaan ”Suomenkielinen lastenkirjallisuus 1800-luvun alun Viipurissa”. *Aamurusko* on siis jäänyt hieman unohtuiksi, eikä sitä ole aiemmassa tutkimuksessa paljoakaan käsitelty. Muuten koulutusta ja lastenkirjallisuutta on käsitelty suhteellisen paljon 1800-luvun ajalta ja esimerkiksi arvoja osalta tutkimusta on tehty Inkeri Pitkärannan toimittamassa teoksessa *ABC. Lukeminen esivallan palveluksessa* (2002), jossa keskiössä ovat aapiset.

Tutkielmani jakaantuu kahteen osaan, jossa ensimmäisessä asetan *Aamuruskon* sen historialliseen kontekstiin tutkimalla lehden sisältöä suhteessa muihin lastenlehtiin sekä Suomessa että muualla maailmassa. Analysoin *Aamuruskon* sisältöä ja rakennetta eli sitä, minkälainen lasten- ja nuortenlehti *Aamurusko* aikanaan oli, ketkä siihen kirjoittivat, minkälainen oli kirjoitusten tyyli ja mitkä aiheet lehdessä korostuvat. Tutkielman toisessa osiossa käsitelen *Aamuruskon* kirjoitusten sisältöä tarkemmin niiden arvopohjan kautta näkökulminani suomalaiskansallinen identiteetin rakentaminen sekä sivistyksen korostaminen.

2 Lasten- ja nuortenlehdet 1800-luvulla ja *Aamurusko*

2.1 *Aamurusko* lastenlehtenä – rakenne ja sisältö

Aamurusko: sanaisia lapsille on monin tavoin tavallinen 1800-luvulla ilmestynyt lastenlehti. Rakenteeltaan se on kaksipalstainen, ja lehden numeroiden pituus on neljä sivua. Lehden ensimmäisessä numerossa on julkaistu *Aamuruskon* ohjelmajulistus, jossa lehden sisällöstä kerrotaan näin:

Se tulee sisältämään nuorisolle yhteisesti hyödyllistä, opettawaista ja huwittawaa lukemista maanopista, luonnon tiedosta, taidoista ja elantokeinoista, sekä juttelemissa matkoilta ympäri maailman, tietoja erinäisten kansain elämästä ja tawoista, merkillisistä tapauksista ja ihmisistä sekä wanhoina että nykyisinä aikoina. Kaikkia näitä kirjoituksia selitetään ja kaunistellaan myös soweliailia kuwilla.²⁸

Lehden sisältö vastaa hyvin tyypillistä 1800-luvun lastenlehtien sisältöä. Ari Uino nimittää lastenlehtien ”vakiotavaraksi” satuja, arvoituksia, lauluja ja sananlaskuja, joita myös *Aamuruskossa* on paljon.²⁹ Olen kategorisoinut *Aamuruskossa* vuonna 1857 ilmestyneet kirjoitukset niiden tyyllilajin ja aiheiden mukaan taulukoksi. Eri kategoriat ja lehden sisällön jaottelu niihin ovat vain suuntaa antavia, mutta tarjoavat suurpiirteisen kuvan lehden eri sisältötyyppien sekä aiheiden jakautumisesta. Suuri osa lehden tarinoista ja kirjoituksista on sijoitettu jaottelussani moneen eri kategoriaan, sillä useimmat kirjoitukset on vaikeaa asettaa vain yhteen ryhmään niiden sisällön monien aiheiden vuoksi. Taulukointini eri kategorioihin olen ottanut mallia Ari Uinon lastenlehti *Eoksen* sisältöä kuvaavasta taulukosta³⁰, mutta soveltaen *Aamuruskoon* sopivaksi.

Aamuruskon kohdalla sisältö painottuu aihepiirien osalta käsittelemään etenkin vieraita maita ja kansoja kulttuureineen. Moni kirjoitus käsittelee myös maantiedettä ja historiaa sekä luonnontiedettä, josta erityisryhmäksi nousevat eläimiä koskevat kirjoitukset. Jokaisen numeron lopussa on yleensä muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta sananlasku, arvoitus tai lyhyt satu tai tarina. Jatkokertomuksia lehdessä on vuonna 1857 ilmestynyt yhteensä 12, ja niiden määrä kasvaa lehdessä vähitellen. Yksi pilakirjoituskin, nimeltään Lennätinpylväät³¹, on lehteen

²⁸ Ilmoitus, *Aamurusko* 1/1857, 1.

²⁹ Uino 1991, 109.

³⁰ Uino 1991, 114.

³¹ Lennätinpylväät, *Aamurusko* 31/1857, 123–124.

päässyt. Yhteensä vuoden 1857 aikana *Aamuruskossa* ilmestyi noin 181 eri kirjoitusta.³² Oman tutkimuskysymyksen osalta keskeinen kategoria ovat Suomeen sijoittuvat tai muuten Suomea käsittelevät kirjoitukset. Suomea suoraan käsitteleviä tai kansallisuusaatteeseen viittaavia kirjoituksia tulkitsin olevan ainakin 37 *Aamuruskon* kirjoituksessa.

Kirjoituksen tyylilaji/aihe	Määrä
Vieraat maat/kansat	47
Historia	41
Kotimaa/isänmaallinen	37
Maantiede	30
Lyhyt satu/tarina	24
Lehteen lähetetty teksti	23
Eläimet	19
Luonnontiede	18
Ilmoitus	17
Kertomus	14
Jatkokertomus	12
Arvoitus	12
Uskonto	10
Historialliset henkilöt	9
Keksinnöt	9
Runo	8
Laulu	4
Sananlasku	4
Käännösteksti	3
Opetuslause	1
Pilakirjoitus	1

Taulukko *Aamuruskon* sisältöjakaumasta.

³² Taulukossa kirjoitusten lukumäärä näyttää suuremmalta kuin 181, sillä sama kirjoitus saattaa esiintyä monessa eri kategoriassa sisältönsä moninaisuuden vuoksi.

Uinon *Aamuruskosta* tekemän tutkimuksen mukaan *Aamuruskon* sisältö jakautuu noin puoliksi tietopuoliseen ja puoliksi kuvitteelliseen sisältöön, joskin kuvitteellinen sisältö painottuu hie-
man enemmän.³³ Samanlainen on myös oma tulkintani lehden sisältöjakaumasta, vaikkakin omasta mielestäni tietopuolisuus on vuonna 1857 suuremmassa osassa. Uinon analyysi perus-
tuu koko *Aamuruskon* ilmestymiskauteen, eikä Uino ole tutkinut jakauman vaihtelua eri vuo-
sina. Kuitenkin myös moni kuvitteellinen tarina tai satu on sävyltään opettavainen, uskonnolli-
nen tai kertomuksen lopussa on jonkinlainen opettava lause, joka ikään kuin tiivistää koko ta-
rinan merkityksen. Esimerkiksi eräässä *Aamuruskon* sadussa nimeltä ”Koira ja hänen kuvai-
sensa” annetaan opetus ahneudesta ja sadun opetus tiivistetään lopussa kahteen virkkeeseen:
”Niin siltä, joka toisen omaa ahnehtii, usiasti menee omaki saaliinsa. Suuri pala suun repäsee,
pieni kylläisnä pitää.”³⁴

Puhtaasti viihteellisiä kertomuksia ei *Aamuruskossa* oikeastaan ole, vaan lähes jokaisessa kir-
joituksessa on sisällään jonkinlainen esimerkiksi uskontoon tai käyttäytymiseen liittyvä opetus.
Lukeminen, varsinkin pelkkänä ajanvietteenä, nähtiin 1800-luvun puolivälissä etenkin maalais-
väestön keskuudessa enemmän ajanhukkana kuin suositeltuna harrastuksena, joten lapsille
suunnatun kirjallisuuden tuli jollain tavoin valistaa lukijoitaan.³⁵ *Aamuruskossa* näkyy selkeästi
1800-luvun puoliväliin valistuksesta juontava ihanne lastenkirjallisuudesta, joka on samaan ai-
kaan sekä huvittavaa että hyödyllistä.³⁶ Huvin ja hyödyn yhdistäminen tulee esille jo *Aamurus-
kon* ensimmäisen numeron ohjelmajulistuksessa, jossa lehden tarkoituksen kerrotaan olevan
tuottaa ”nuorisolle yhteisesti hyödyllistä, opettawaista ja huwittawaa lukemista.”³⁷ Sama sana-
pari esiintyy myös monen muun lehden kirjoituksen yhteydessä pitkin vuotta 1857.

Vaikka *Aamurusko* oli ennen kaikkea valistava lasten- ja nuortenlehti, on siinä nähtävissä 1800-
luvun puolivälissä lasten- ja nuortenkirjallisuudessa tapahtunut murros tavassa kirjoittaa lap-
sille. Lastenlehtien sisältämät aiheet ja arvot seuraavat hyvin lastenkirjallisuuden yleisempää
kehityskulkua 1800-luvulla, jolloin esimerkiksi aapisten sisältö maallistui ja lasten mielikivi-
tyksen ja luovuuden kehittäminen moraalisen ja tiedollisen puolen lisäksi ymmärrettiin.³⁸ Las-
tenlehtienkin sisältöön paljon vaikuttanut Zacharias Topelius piti erityisen tärkeänä sitä, että

³³ Uino 1991, 114.

³⁴ Koira ja hänen kuvaisensa, *Aamurusko* 37/1857, 148.

³⁵ Kuismen, 2023, 225; Uino & Leino-Kaukiainen 1991, 102.

³⁶ Abadie 2011, 7, 18; Ihonen 2002, 14; Uino 1991, 113.

³⁷ Ilmoitus, *Aamurusko* 1/1857, 1.

³⁸ Lehtonen 1981, 152, 154; Kotkaheimo 2002, 50, 59–60; Ihonen 2002, 18.

lapset saivat lukea satuja ja kertomuksia eli kirjoituksia, joiden tarkoitus ei ollut pelkästään valistaa. Tarinoissa tuli silti Topeliuksenkin mielestä olla opetus ja hänen saduissaan painotettiin usein arvoina ahkeruutta, isänmaallisuutta ja rehellisyyttä, mutta kielen ja tarinan tuli olla elävää ja lapselle sopivaa ja mielekästä.³⁹ *Aamuruskossa* on pyritty tähän tavoitteeseen, sillä erästä lehteen nimimerkillä M.I. kirjoittanutta henkilöä moititaan tämän tekstin liiasta saarnaaisuudesta ja kehoitetaan pukemaan opetus tarinan muotoon.⁴⁰ Lasten ja nuorten lukuhaluksen herättämiseksi *Aamuruskon* kirjoitukset eivät saaneet olla tylsiä tai sävy liian morali-soiva tai saarnaava.

2.2 *Aamuruskon* kirjoittajat, kuvitus ja kohderyhmä

Suomalainen lastenlehdistö sai paljon vaikutteita ulkomailta, muun muassa Ruotsista ja Saksasta. Esimerkiksi *Aamuruskon* yksi esikuva oli saksalainen lapsille suunnattu lehti *Kinderfreundi* (1775–1782).⁴¹ Elaine R. Abadien Pohjois-Amerikan lastenlehdistön historiaa esittelevän artikkelin perusteella voi huomata, että lastenlehtien sisältö ja tavoitteet olivat varsin samankaltaiset niin Euroopassa kuin Yhdysvalloissa, saman kulttuuripiirin alueella.⁴² Yhdistäviä tekijöitä ovat esimerkiksi lastenlehtien aiheet, taipumus heijastella aikansa yhteiskuntaa ja sen arvoja sekä lastenlehtien toimittajat, jotka olivat usein ammatiltaan opettajia tai pappeja. Monilla lehtien toimittajalla oli jo ennestään kokemusta lapsille kirjoittamisesta, kuten esimerkiksi *Aamuruskon* toimittajalla Pietari Hannikaisella.⁴³ Lastenlehdille yhteistä oli myös tavoite sekä viihdyttää että valistaa. Vaihtelua lehtien välillä tuli toimittajien omien maailmankatsomuksien ja arvojen tai ammatin puolesta.⁴⁴

Lastenlehdillä oli vaihteleva määrä avustajia, jotka kirjoittivat lehtiin ja avustivat lehden toimittamisessa muilla tavoin. Etenkin varhaisessa suomalaisessa lastenlehdistössä harrastelijakirjoittajien osuus oli suuri ja lehtiin kirjoitettiin monin eri nimimerkein, joita on vaikea tunnistaa enää nykyään.⁴⁵ *Aamuruskossa* Hannikainen on ilmeisesti kirjoittanut itse suurimman osan lehden sisällöstä, mutta vuoden 1857 lehden numeroista on löydettävissä myös ulkopuolisten

³⁹ Kotkaheimo 2002, 58; Lehtonen 1981, 154.

⁴⁰ Wastaus M. I:lle, *Aamurusko* 46/1857, 184.

⁴¹ Uino 1991, 120.

⁴² Abadie 2011, 10–15, Dixon 2008.

⁴³ Abadie 2011, 5, 7, 18–19; Uino & Leino-Kaukiainen 1991, 101.

⁴⁴ Abadie 2011, 21; Dixon 2008; Uino 1991, 109, 112–115.

⁴⁵ Uino 1991, 113.

kirjoittajien tekstejä muutaman eri nimimerkin perusteella. Eniten lehteen ovat kirjoittaneet henkilöt nimimerkeillä R.P. sekä R-n. Yleensä lehdessä ulkopuolisen kirjoittajan tekstit on kerrottu heti alussa merkinnöllä ”lähetetty”.⁴⁶ Lehteen lähetetyt tekstit ovat tyypeiltään vaihtelevia, yleensä opettavaisia kertomuksia. *Aamuruskoon* on lisäksi otettu kertomuksia suoraan tunnetuilta kirjailijoilta tai muista lehdistä, kuten Runebergiltä tarina ”Mökin tyttö”⁴⁷ sekä runo ”Työmiehen pojan laulu”⁴⁸. Mielenkiintoista on se, että Topeliukselta, joka oli suomalaiselle lastenlehdistölle kuin esikuva ja jonka tuotantoa hyödynnettiin paljon etenkin 1800-luvun lastenlehdissä⁴⁹, ei ole *Aamuruskoon* otettu yhtään kirjoitusta.

Suomennoksia löytyy *Aamuruskosta* vuoden 1857 vuosikerrasta kolme kappaletta. Ensimmäinen on jatkokertomus ”Elefantin ohjaaja”⁵⁰, jonka yhteydessä ei ole kerrottu, mistä kielestä tarina on käännetty. Toinen käännösteksti on ruotsista suomeen käännetty lyhyt tarina nimeltään ”Pirun silmä”⁵¹ ja kolmas suomennos on ”Joululahja”, jonka on ilmeisesti kääntänyt lehteen useasti kirjoittanut nimimerkki R.P.⁵² Erilaisten käännöstekstien määrä jää siis vuoden 1857 vuosikerrassa vähäiseksi, koska *Aamuruskon* toimitus on selkeästi suosinut enemmän kotimaista aineistoa tai sitten kääntäminen oli liian työlästä ja aikaa vievää. Suomennosten määrä on lastenlehdissä yleensä ollut merkittävä etenkin satujen osalta, sillä muun muassa Grimmin satujen käännökset olivat yleisiä lasten- ja nuortenlehdissä.⁵³

Kuvitukseen on *Aamuruskossa* pyritty panostamaan, sillä lähes jokaisessa lehden vuoden 1857 numerossa on vähintään yksi kuva. Lastenlehdissä visuaalisuus nähtiin tärkeänä, sillä esimerkiksi Topeliuksen mukaan kuvituksen määrä ja laatu saattoivat vaikuttaa lehden menestykseen huomattavasti. Ilmeisesti *Aamuruskoon* saatiin kuvitusta paljon ulkomailta, sillä Uinon mukaan *Aamurusko* tilasi kuvitustaan muun muassa Venäjältä, Saksasta ja Ruotsista. Kotimaisia litografeja ja puunkaivertajia oli 1800-luvulla vähän, joten kuvituksen tilaaminen ulkomailta oli yleistä, vaikkakin kallista.⁵⁴ *Aamuruskossa* on kuvitusta etenkin eläimistä, vieraista

⁴⁶ ”Lähetetty” -ilmaus tarkoittanee samaa kuin lehteen lähetetty.

⁴⁷ Mökin tyttö, *Aamurusko* 6/1857, 21.

⁴⁸ Työmiehen pojan laulu, *Aamurusko* 10/1857, 37.

⁴⁹ Uino 1991, 112.

⁵⁰ Elefantin ohjaaja, *Aamurusko* 18/1857, 70.

⁵¹ Pirun silmä, *Aamurusko* 24/1857, 96.

⁵² Joululahja, *Aamurusko* 45/1857, 179–180.

⁵³ Abadie 2011, 8; Uino 1991, 114.

⁵⁴ Uino 1991, 116.

kansoista ja paikoista sekä historiallisista henkilöistä kertovien tarinoiden ja kirjoitusten ohessa. Yleensä lehden kuvat ovat vain ikään kuin koristeena, niillä lehden sisältöä on pyritty ”kaunistaa”⁵⁵, kuten lehti itse ilmaisee. Kuvituksen tarkoitus on ollut toimia sekä opetuksen osana lehdessä sekä viihdyttää ja innostaa myös niitä lapsia ja lukijoita, joiden lukutaito ei vielä välttämättä ollut hyvällä tasolla tai joilla lukutaitoa ei vielä ollenkaan ollut. Kuvituksella on luultavasti pyritty osaltaan houkuttelemaan ja innostamaan lapsia ja nuoria lehden pariin.

Aamuruskon kohderyhmäksi on lehdessä kerrottu lapset ja nuoret sekä yllättäen myös naiset, kuten Hannikainen kirjoittaa vuoden 1857 viimeisessä numerossa:

Me erehtyisimme kuitenkin, jos tätä aikoisimme waan lapsille. Suurin osa naisia myös ei pidä huwittawana muiden sanomain puheita maan hallituksen ja yhteisen talonhallinnon asioista. Niille owat Aamuruskon palstat paljon soweliaammat.⁵⁶

Naiset yhtenä lehden kohderyhmänä sopii hyvin suomalaisuusliikkeen tavoitteisiin, joiden yksi pyrkimys oli parantaa suomen kielen asemaa sivistyneistön kotien kautta naisten avulla.⁵⁷ Eräs liikkeen kuuluisimmista jäsenistä, J. V. Snellman, oli kirjoittanut naisten sivistämisen tärkeydestä, sillä naiset huolehtivat eniten lasten kasvatuksesta ja olivat tällä tavoin tärkeässä roolissa lasten opettamisessa ja arvojen levittäjinä.⁵⁸ Kohderyhmän laajennus selittynee näin olleen *Aamuruskon* oman kansallisidentiteettiä rakentavan sisällön perusteella. Valintaan on luultavasti vaikuttanut lisäksi se, että Hannikainen korosti Snellmanin hengessä naisten koulutusta ja halusi sivistyneiden naistenkin oppivan hyvin suomen kielen.⁵⁹

Kohderyhmää voidaan koettaa pohtia myös sen kannalta, minkälaisista sosiaaliluokista lehden todellinen lukijakunta koostui ja keille lehden tilaaminen oli ylipäättään mahdollista. Todellista lehden tavoitavuutta ja lukijakuntaa on vaikea tietää ja kuten Uino toteaa, voidaan lastenlehtien kohderyhmästä tehdä vain välillisiä päätelmiä.⁶⁰ *Aamuruskon* kokonaisen vuosikerran tilaaminen maksoi suoraan Viipurista kustantaja Alfthanin kirjakaupasta ostettuna 40 kopeekkaa ja

⁵⁵ *Aamurusko* 2/1857, 5.

⁵⁶ Loppulause *Aamuruskon* lukijoille, *Aamurusko* 51/1857, 204.

⁵⁷ Uino 1991, 111.

⁵⁸ Kalleinen 2023, 186.

⁵⁹ Pietari Hannikainen, Hannikaisten Sukuseura Ry.

⁶⁰ Uino 1991, 119.

ympäri Suomea postikonttorista ostettuna 46 kopeekkaa⁶¹, joten jo lehden tilaaminen edellytti jo jonkinlaista varallisuuden sekä sivistyneisyyden tasoa.

Aamuruskon saavutettavuuden kannalta tulee huomioida se, että lukutaito ei etenkään maaseutuväestön keskuudessa ollut vielä 1800-luvun puolivälissä kovinkaan hyvällä tasolla koulutusjärjestelmän hajanaisuuden ja suppean kattavuuden vuoksi.⁶² *Aamurusko* levisi näin ollen luultavasti lähinnä säätyläisperheiden keskuudessa. Hannikaisen suomalaisuusliiketaustan huomioiden voisi olettaa, että varsinkin hän olisi koittanut tavoittaa myös rahvaan lapsia ja nuoria, sillä rahvaan sivistäminen lapsesta lähtien oli yksi liikkeen tavoitteista.⁶³ On vaikea arvioida, kuinka hyvin lehti on käytännössä levinnyt myös rahvaan pariin, vai onko *Aamurusko* jäänyt vain säätyläislasten luettavaksi.

⁶¹ Ilmoitus, *Aamurusko* 1/1857, 1.

⁶² Kuusmin 2023, 225–227; Uino 1991, 119.

⁶³ Kotkaheimo 2002, 58; Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011, 12.

3 *Aamuruskon* arvomaailma – isänmaallisuus ja sivistys valokeilassa

3.1 *Aamurusko* yhteisen suomalaiskansallisen identiteetin jäljillä

Suomalaisessa lastenkirjallisuudessa, kuten juuri lastenlehdissä, kansallisuusaatetta painottava sisältö lisääntyi 1800-luvun puolivälin jälkeen.⁶⁴ *Aamuruskossa* suomalaisuus ja kansankunnan rakentaminen tulevat esille monin eri tavoin, monesti etenkin historian ja myyttien kautta. Suomalaisien oman menneisyyden etsiminen ja kansallisen historian rakentaminen näkyvät *Aamuruskossa* selkeästi varsinkin muutamassa kirjoituksessa. Vuoden 1857 ensimmäisessä numerossa on kirjoitus nimeltään ”Suomen kansa”, jossa kerrotaan Suomen alueen muinaisesta historiasta. Esille tuodaan, kuinka ”ennen aikaan luullaan Suomalaisilla olleen oma waltakuntansa pohjoispuolella Wenäjän maata, josta muiden kansain tarinat kertoovat.”⁶⁵ Muinaisten suomalaisten kirjoitustaidon ja muun tiedollisen pääoman puutteen sekä ihmisten pienen lukumäärän vuoksi Suomi joutui Ruotsin hallintaan. Kirjoitustaidon puute on lehden kertoman mukaan syynä siihen, että suomalaisten menneisyydestä ei ole tietoa säilynyt nykyaikaan.⁶⁶ Kirjoituksessa korostetaan sivistyksen ja lukutaidon merkitystä nykyajassa, jotta Suomi pystyisi saavuttamaan kansallisvaltion aseman ja saisi muut maat kiinni kehityksessä.

Myös toisessa *Aamuruskon* kirjoituksessa tuodaan suoraan esille Suomen alueen muinaista historiaa ja kulttuuria. ”Kalewan pojat” -nimisessä kirjoituksessa aiheena on suullinen kansanperinne ja Kalevala. Artikkelissa kerrotaan lyhyesti Kalevalan syntymisestä Elias Lönnrotin keräämänä ja kuvataan paljon suomalaisen kansanrunouden kauneutta ja ainutkertaisuutta. Kalevalan saamista vastaanotosta ulkomailta kirjoitetaan seuraavasti käyttäen suomalaisia ylistävää ja sen muinaista historiaa ja kansanperinnettä ihannoivaa kieltä:

[-] usiat kansat owat kiirehtineet niitä kääntämään omalle kiehellensä ja wielä usiammat owat ihmetelleet sitä ihanaa laulun taitoa, joka wanhoina, ylimuistoisina aikoina on ollut Suomalaisilla. Kielten ja kansojen tutkiat ihmettelewät sen kielen ihanuutta ja suloutta, jolla nämä laulut kuwailewat ja kertovat tuhat wuotisia asioita ja tapauksia. Wiisaat ja oppineet halkasewat päätänsä, miettiessä ja etsiessä selitystä niille kummallisille tarinoille ja niille ihanoille kuwauksille, joihin Suomalaisien esiwanhemmat osasiwat pukea

⁶⁴ Lehtonen 1981, 153–154; Kotkaheimo 2002, 117.

⁶⁵ Suomen kansa, *Aamurusko* 1/1857, 4.

⁶⁶ Suomen kansa, *Aamurusko* 1/1857, 4.

rakkaimmat ja kalleimmat muistonsa tuhansia vuosia tätä ennen; silloin jo kuin harvoilla Euroopan kansoilla vielä oli mitään laulun ja kuvailemisen taitoa.⁶⁷

Kalevala mainitaan *Aamuruskossa* myös muutamassa muussa numerossa. ”Lähteet ja wedet” -nimisessä kirjoituksessa suomalaisten vesistöjen syvyydestä kerrottaessa viitataan Kalevalan tarinaan Sammon putoamisesta mereen, jonka seurauksena meri tarinan mukaan sai rikkaan elämänsä.⁶⁸ Samoin kertomuksessa ”Tieto ja tiedottomuus” kirjoitetaan Kalevalan tapahtumista.⁶⁹ Kalevala oli aikanaan merkittävä teos ja Kristiina Kalleinen vertaa teoksessaan *Valtio-aamuun aika. Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1863* Kalevalaa muistomerkkiin Suomen historiasta ja suomen kielestä ilmestymisaikanaan 1830-luvun puolivälissä.⁷⁰ Kalevalalla ja muilla viittauksilla Suomen muinaisuuden on molemmissa kirjoituksissa pyritty luomaan lukijoille kuvaa suomalaisista vanhana ja loistokkaan historian omaavana kansana ja rakentamaan lehden nuorille lukijoille näin käsitystä omasta suomalaisesta kansallisidentiteetistä jo pienestä pitäen. Yhteinen historiakäsitys oli tärkeä keino luoda yhteenkuuluvuuden tunnetta ja ylpeyttä omasta maasta.

Suomea ja suomalaisuutta kuvataan *Aamuruskossa* myös nykyisyyden kautta. Lehdessä ilmestyi esimerkiksi artikkelisarja nimeltään ”Kuwauksia suomalaisten elämästä”, jonka kahteen osaan jääneessä kirjoituksessa kuvataan karjalaisten ja savolaisten elämää laajasti alueiden maantieteestä stereotyyppisiin kuvauksiin ihmisten luonteenpiirteistä ja tavoista.⁷¹ Suomea tehdään lukijoille tutuksi myös kertomuksissa ”Imatran koski”⁷² sekä ”Tarinoita Mikkelin pitäjästä”⁷³, joista jälkimmäisessä vanhat suomalaiset kansantarut ja -runot saavat myös mainintansa. Suomea esitellään maantieteen sekä eri alueiden ihmisten tapojen ja elinkeinojen osalta, millä on mahdollisesti pyritty osaltaan luomaan yhteistä kansallistunnetta ja tietoisuutta sekä rakkautta omaa maataan kohtaan. Hannikainen oli jo aiemmissa kirjoituksissaan korostanut kirjallisuuden olevan ihmisiä yhdistävää ja lujittavaa sekä keino luoda kuvitteellinen yhteisö eli tässä tapauksessa suomalainen kansakunta.⁷⁴

⁶⁷ Kalewan pojat, *Aamurusko* 34/1857, 134–135.

⁶⁸ Lähteet ja wedet, *Aamurusko* 39/1857, 153.

⁶⁹ Tieto ja tiedottomuus, *Aamurusko* 13/1857, 50.

⁷⁰ Kalleinen 2023, 175.

⁷¹ Kuwauksia suomalaisten elämästä. 1. karjalaiset, *Aamurusko* 20/1857, 77–78; 2. sawolaiset, *Aamurusko* 22/1857, 85–87.

⁷² Imatran koski, *Aamurusko* 19/1857, 73.

⁷³ Tarinoita Mikkelin pitäjästä, *Aamurusko* 17/1857, 67–68.

⁷⁴ Kalleinen 2023, 176.

Maisema- ja luontokuvaus on ollut yksi tärkeä keino kuvittaa Suomea kansallisesta näkökulmasta ja tuottaa mielikuvia abstraktista kansallisvaltiosta. Tiettyjen maisemakohteiden kuvauksella maisemista on pyritty luomaan kansakunnan symboleja, jotka ovat tunnistettavia, yhdistäviä ja osa kansallista identiteettiä.⁷⁵ *Aamuruskossa* Suomen luontoa ja maisemaa on kuvattu selkeästi tavalla, joka on ihannoivaa ja kansallistunnetta rakentavaa. Suomen järvistä ja muista vesialueista kirjoitetaan monessa lehden kirjoituksessa. Esimerkiksi kirjoitus ”Lähteet ja wedet” kuvaa Suomen järviä, koskia ja jokia maan suurimmaksi rikkaudeksi. Vesialueet rinnastetaan vapautteen ja jatkuvaan kehitykseen niin teollisuuden kuin asutuksen osalta.⁷⁶ ”Onnellinen se maa jolla wesistä ei ole puutosta!”⁷⁷ kirjoituksessa todetaan. Järviokuvausta esiintyy esimerkiksi myös kertomuksessa ”Salmelan sisäreket”, jossa Suomea kuvataan seuraavasti:

Suomi on ihana maa, [--] Mistä maasta sinä muualla kuin täällä löydät tuollaisen weden, josta tuhannet saaret ja niemet tungettelevat toinen toisensa rinnalle näyttelemään meille wiheriäitä rantojansa, huuhtellut tuon sinisen weden wienoilla aalloilla [--].⁷⁸

Järvien merkitys suomalaiskansallisen identiteetin osana tulee *Aamuruskossa* selkeästi esille. Järvet ja järvimaisema ovatkin jo varhain nähty olevan suomalaisen kansallisen maiseman perusta. Järvimaisemat ovat yksi tärkeä osa myöhemmässä tutkimuksessa nimettyä kansallismaisemaa.⁷⁹ *Aamuruskon* kirjoitus ”Imatran koski”⁸⁰ esittelee juuri yhden tällaisen 1800-luvulla paljon kuvatun kansallismaiseman, sillä Imatrankoski kuului Olavinlinnan ja Punkaharjun lisäksi Topeliuksen aloittaman maisemakultin kuvatuimpien kohteiden kolmikkoon.⁸¹ *Aamuruskossa* suomalaiskansallista identiteettiä luodaan siis vahvasti suomalaisen maiseman ja luonnon kautta historian ja myyttien kuvauksen lisäksi.

Eräessä *Aamuruskon* kirjoituksessa otetaan tavallaan kantaa myös suomen kielen asemaan Suomessa. ”Ruotsalaiset Suomessa” -nimisessä kirjoituksessa *Aamuruskossa* kuvataan, miten suomen kieltä voidaan nykyään käyttää jo monilla hallinnon osa-alueilla ja kuinka sitä opetetaan kouluissakin. Artikkelin kertoo, kuinka Ruotsin vallan aikana suomalaiset pyrittiin tekemään ruotsalaisiksi monin keinoin, mutta ”kaikki nämä laitokset olivat woimattomat suomalaisia

⁷⁵ Häyrynen 2005, 13, 29–30.

⁷⁶ Lähteet ja wedet, *Aamurusko* 39/1857, 153–154.

⁷⁷ Lähteet ja wedet, *Aamurusko* 39/1857, 153–154.

⁷⁸ Salmelan sisäreket, *Aamurusko* 36/1857, 142.

⁷⁹ Häyrynen 2005, 17.

⁸⁰ Imatran koski, *Aamurusko* 19/1857, 73.

⁸¹ Häyrynen 2005, 72–73.

tekemään Ruotsalaisiksi.”⁸² Kirjoitus antaa luultavasti hieman liioitellun kuvan suomen kielen asemasta Suomessa 1800-luvun puolivälissä, sillä ruotsi käytössä edelleen esimerkiksi etenkin ylemmän koulutuksen kielenä. Varsinainen suomen kielen edistäminen alkoi 1860-luvulta eteenpäin, jolloin toiminta radikalisoitui.⁸³ *Aamuruskon* kirjoituksessa suomen kielen ja kansankunnan tulevaisuudesta pyrittiin kuitenkin jo luomaan lapsille ja nuorille valoisaa kuvaa ja kannustaa suomen kielen käyttämiseen ja suomalaisuuden vaalimiseen. Samalla tehdään eroa Suomen ruotsalaiseen menneisyyteen.

Jo suomen kielen aseman parantamisen kannalta on tietenkin merkittävää, että *Aamurusko* oli yksi ensimmäisiä suomenkielisiä lapsille ja nuorille suunnattuja lehtiä, joka sitä paitsi saavutti toisena ilmestymisvuonnaan 1858 huomattavan suuren maankattavan levikin.⁸⁴ Hannikainen oli jo *Kanava*-lehteä toimittaessaan puhunut suomen kielen ja kirjallisuuden puolesta ja osallistunut suomen kielen kehitykseen luomalla itse uusia sanoja, kuten kansankoulu ja pöytäkirja.⁸⁵ Myös Hannikaisen nuortenkirjassa *Serkuset* Hannikainen paheksuu sivistyneistön halveksuvaa suhtautumista suomen kieleen.⁸⁶ Näin ollen voi todeta, että suomenkielisen *Aamuruskon* toimittaminen oli Hannikaisen suomen kielen parissa tekemälle työlle luonteva jatko.

Monissa *Aamuruskon* kirjoituksissa, kuten saduissa, runoissa ja muissa kertomuksissa isänmaallisuus tai tarinan opetus ylipäättään tulee epäsuoremmin esille fiktiivisen tarinan kautta. Esimerkiksi suomalaisiksi piirteiksi yhdistettyjä sisua ja rohkeutta kuvataan aina sopivan tilaisuuden tullen, muun muassa kirjoituksissa ”Tapaus viime sota-aikana”⁸⁷, ”Suomalainen rohkeus”⁸⁸ ja ”Napoleon Bonaparti”⁸⁹. Myös monissa vieraita kansoja käsittelevissä kirjoituksissa maiden kulttuuria ja oloja verrataan usein Suomeen, ja Suomi todetaankin yleensä valistuneemmaksi osapuoleksi. Hannikainen oli jo *Kanava*-lehdessä tuonut yhteiskuntakritiikkiään ja tavoitteitaan esille kaunokirjallisten tekstien muodossa. Se oli keino välttää pahinta sensuuria ja saada helpommin kriittisiä kirjoituksia mukaan lehteen.⁹⁰ Toisaalta *Aamurusko* oli suunnattu ennen kaikkea lapsille ja lastenlehtiin sopi paremmin opetuksen tai sanoman kätkeyminen

⁸² Ruotsalaiset Suomessa, *Aamurusko* 23/1857, 89–90.

⁸³ Nuolijärvi 2018, 2–3.

⁸⁴ Hakkarainen 2023; Uino 1991, 118–119.

⁸⁵ Lehtonen 1981, 157; Kalleinen 2023, 176.

⁸⁶ Lehtonen 1981, 130–132.

⁸⁷ Tapaus viime sota-aikana, *Aamurusko* 1/1857, 4.

⁸⁸ Suomalainen rohkeus, *Aamurusko* 17/1857, 67.

⁸⁹ Napoleon Bonaparti (jatkanto), *Aamurusko* 24/1857, 93–95.

⁹⁰ Teperi 1965, 90.

tarinan muotoon, kuten tulee esille Hannikaisen huomautuksesta liian puhtaan saarnaavaan sävyyn kirjoittaneelle nimimerkille M. I:lle.⁹¹ Topeliuskin oli painottanut opetuksen pukemista kertomuksen muotoon, jotta lapsi voisi itse ymmärtää sen lukiessaan.⁹² Lehdessä kansalaiskasvatus haluttiin tehdä ihanteen mukaisesti lasten ja nuorten ehdoilla.

Kuten todettua, *Aamuruskossa* suomalaiskansallista identiteettiä tai kansakuntaa ei monessa kohdassa tuoda suoraan esille. Suomalaisuuden korostaminen tulee monesti esille rivien välissä kulkevana teemana. Vaikka lehtien pahin sensuuri oli *Aamuruskon* ilmestyessä jo hellittänyt, ei *Aamurusko* suoraan kirjoita esimerkiksi Suomen mahdollisesta itsenäisyydestä.⁹³ Muutaman kirjoituksen voidaan kuitenkin nähdä viittaavan siihen epäsuorasti. Kirjoituksessa ”Europan kansat ja niiden walistus” kerrotaan Rooman valtakunnasta ja kristinuskon tulosta, joka mahdollisti kirjoituksen mukaan Rooman tuhon jälkeen Euroopan maiden kehittymisen nykyisiksi valtioiksi.⁹⁴ Kirjoitus loppuu seuraavasti:

Niin kuin ne kansat silloin tunsivat ylhäisen käden heitä sillä tawalla herättävän, niin tunteakamme nyt me, millä tawalla hän [Jumala] saman hellän kätensä on ojentanut herättämään meitä, ottamaan osamme ihmisyyden kalleimmista omaisuuksista.⁹⁵

Lauseen voi varovaisesti tulkita viittaavan Suomen mahdolliseen itsenäistymiseen tulevaisuudessa. Myös kirjoituksella ”Leipzigin kaupunti” on samantyyppinen kohta, jossa todetaan, että ”meillä on toiwo että Suomen aika on tulewa, sillä sen sydämmestä suonista juoksee wielä nuori weri.”⁹⁶ *Aamuruskon* pääasialliselle kohderyhmälle, lapsille ja nuorille, tällaiset viittauksenomaiset kohdat eivät välttämättä ole auenneet, joten voi pohtia, keille Hannikainen ne oli suunnannut. Mahdollisesti lasten vanhemmille, etenkin äideille ja muille naisille, jotka lehdessä mainittu yhdeksi kohderyhmäksi ja joista moni saattoi myös lehteä lukea. *Aamurusko* pyrkii kuitenkin selkeästi luomaan osaltaan tunnetta yhteisestä suomalaisesta kansakunnasta ja identiteetistä monin eri tavoin.

⁹¹ *Aamurusko* 46/1857, 184.

⁹² Uino & Leino-Kaukiainen 1991, 102.

⁹³ Kalleinen 2023, 127–133.

⁹⁴ Europan kansat ja niiden walistus, *Aamurusko* 4/1857, 15–16.

⁹⁵ Europan kansat ja niiden walistus, *Aamurusko* 4/1857, 16.

⁹⁶ Leipzigin kaupunti, *Aamurusko* 47/1857, 185.

3.2 Sivistyksen korostus *Aamuruskon* sivuilla

Sivistyksen, valistuksen ja tiedon merkitys ovat mielestäni isänmaallisten teemojen lisäksi *Aamuruskon* tärkeimpiä arvoja. *Aamuruskon* laaja tietopuolinen sisältö eri kansoista, historiallisista ihmisistä ja tapahtumista, luonnontieteestä ja maantieteestä pyrkivät sivistämään lehden lukijoita laajasti monista eri aiheista. Sivistys-sana mainitaan lehdessä myös monessa kirjoituksessa ja sillä on viitattu juuri laajaan yleistietoon niin kotimaan asioista kuin maailmasta laajemmin. Lehti myös perustelee kirjoituksissaan sivistyksen ja lukutaidon merkitystä. Suoraan sivistys ja lukutaito tulevat esille esimerkiksi ”Tieto ja tiedottomuus” -kertomuksessa, jossa lapset kysyvät sedäksi nimitetyltä henkilöltä, miksi lapsia opetetaan ja ohjataan lukemaan. Vastaus saadaan kertomuksessa sedän Suomen muinaisajoista kertovan pohjustuksen jälkeen kuin lapsen oman ymmärryksen kautta:

Nyt, setä kulta, sanoi Ludwig, nyt minä ymmärrän miksi meidän pitää oppia, miksi lapsia pitää neuwoa; opin puutos meidän esiwanhemmat teki woimattomiksi oikeen wiljelemään maatansa; hillitsemään luonnon woimia. - - he eiwät tienneet että kirjoissa kaikki opetus ja neuwo säilyy paremmin kuin muistissa ja että kirjoissa wiisaammat saawat suuren tietonsa lewitetyksi ympärystölleen paremmin kuin suullisesti.⁹⁷

Lukutaidon ja oppimisen tärkeyden perusteeksi annetaan lisäksi mahdollisuus ymmärtää kristinuskoa paremmin ja tulla näin paremmaksi kansalaiseksi. Kertomuksen lopussa on suora kehoitus hankkia sivistystä ei vain oman tiedonhalun ja sivistyksen vuoksi, vaan yhteisen hyvän vuoksi:

Ja elkää oppikaa waan oman hyötynne tähden, elkää waan itsellenne oppia, mutta oppikaa lähimmisellenne, oppikaa koko kansan hywäksi yhtäikaa.⁹⁸

Yhteinen hyvä yksilön edun sijaan oli 1800-luvulla oleellinen lapsille kasvatuksen ja koulutuksen avulla iskostettu arvo.⁹⁹ Jokaisen tuli oppia lukemaan ja sivistymään, jotta voisi tulla kykeneväiseksi ja hyödylliseksi kansalaiseksi. Ajatus vahvistui entisestään 1800-luvun kuluessa, kun kansallisromantiikka ja ajatus Suomen kansasta ja uudenlaisesta kansalaisuudesta kehittyi.¹⁰⁰ *Aamuruskossa* isona teemana oleva sivistys ja tiedon kartuttamisen tärkeys olivat 1800-

⁹⁷ Tieto ja tiedottomuus, *Aamurusko* 13/1857, 50.

⁹⁸ Tieto ja tiedottomuus, *Aamurusko* 13/1857, 50.

⁹⁹ Uino & Leino-Kaukiainen 1991, 102.

¹⁰⁰ Kotkaheimo 2002, 57–58.

luvun lastenkirjallisuuden yleisiä aiheita, jotka kytkeytyivät näin myös suomalaisen kansallisvaltion ajatukseen. Esimerkiksi Snellman näki sivistyksen olevan avainasemassa kansan huonompiosaisten aseman parantamisessa.¹⁰¹ Hannikaisella oli samankaltaisia ajatuksia, sillä hän kirjoitti jo Kanava-lehdessä valistuksen ja tiedon voimasta kehittää maaseudun väestön oloja.¹⁰²

Aamuruskossa eniten kirjoituksia vuonna 1857 on julkaistu aiheesta vieraat maat, kansat ja kulttuurit. Perustelut tämän aihealueen painottamiselle löytyy lehdestä kirjoituksen ”Yksi kylä Galitsiassa” yhteydessä, joka ilmestyi vuoden 1858 toisessa numerossa. Kirjoitus antaa olettaa, että *Aamuruskon* lukijat ovat ihmetelleet, miksi lehdessä kerrotaan niin paljon ”niistä monista muukalaisista kansoista, joilla usiasti ei ole senkään werran tietoa ja taitoa kun meillä on kotona.”¹⁰³ Ihmetellään sitä, eikö olisi parempi sivistää lukijoita enemmän vain Suomen, kotimaan asioista. Hannikainen näkee lapsille ja nuorille annettavan sivistyksen ulottuvan laajemmalle kuin vain kotimaan asioihin. Vaikka lastenlehtien yksi tavoite oli kasvattaa lapsia jo pienestä pitäen hyödyllisiksi osaaviksi kansalaisiksi ja valistaa oman maan historiasta ja arvoista¹⁰⁴, näki Hannikainen tärkeänä, että lapsille opetetaan myös asioista, joista ei välttämättä ole suoraa hyötyä arkielämässä. Kirjoituksessa kerrotaan vieraiden maiden ja kansojen kulttuurien tuntemisen eduista seuraavasti:

Tieto wieraista maista ja kansoista laajentaa ihmisen ymmärryksen käsittämään uusia asioita. Se rikastuttaa ihmisen henkeä ja wiljelee sen ajatusta, ja se walasee hänen silmät näkemään ympärillään asioita, jotka hänelle sitä ennen oliwat peitetyt. - - Siwistyneimän kansan tila antaa meille kalleita neuwoja. Tiedot kaukaisimmista maista woiwat meille olla yhtä hyödylliset kun meidän oman konnun, oman kylän, oman pitäjän ja kotimaan tunteminen.¹⁰⁵

Tieto muista kulttuureista ja maista avartaa Hannikaisen mukaan maailmankatsomusta ja mieltä. Muiden maiden kautta pyritään myös osaltaan peilaamaan Suomen asemaa kansallisvaltiona suhteessa muihin eurooppalaisiin sekä Euroopan ulkopuolisiin valtioihin. Etenkin maiden käsitettyä sivistystasoa verrataan Suomeen, kuten ”Kuwauksia Kiinalaisten elämästä” -

¹⁰¹ Kotkaheimo 2002, 58.

¹⁰² Teperi 1965, 88, 90; Pietari Hannikainen, Hannikaisten Sukuseura Ry.

¹⁰³ Yksi kylä Galitsiassa, *Aamurusko* 2/1858.

¹⁰⁴ Abadie 2011, 20; Kotkaheimo 2002, 58, 126.

¹⁰⁵ Yksi kylä Galitsiassa, *Aamurusko* 2/1858.

kirjoituksen lopussa. Siinä Eurooppa ja Suomi nähdään sivistyneempänä kuin Kiina, mutta pohditaan Suomen kuitenkin vielä kaipaavan lisää tietoa ja taitoa.¹⁰⁶

Myös esimerkiksi Pohjois-Amerikan lastenlehdissä käsiteltiin 1800-luvulla Abadien mukaan vieraita kansoja oman maan historian ja aiheiden lisäksi.¹⁰⁷ *Aamuruskon* näkemykselle lapsille tarpeellisista ja hyvistä aiheista lehdessä oli siis vastaavuuksia ja esikuvia ulkomaisissa lastenlehdissä. Yleishyödyllisten ja -sivistävien aineiden korostaminen *Aamuruskossa* on myös linjassa Suomessa 1700–1800-lukujen vaihteessa alkaneen koululaitoksen uudistuksen kanssa, jossa haluttiin lisätä reaaliaineiden, kuten luonnontieteiden ja historian opetusta kouluissa perustamalla reaaliluokkia ja -kouluja. Lisäksi kielten merkitys kasvoi. Etenkin 1800-luvun kuluessa, kun valtionhallinto alkoi kaivata yhä enemmän osaavia virkamiehiä, alettiin opetuksessa kiinnittää enemmän huomiota yleissivistyksellisten ja virkamieskoulutukseen tähdänneiden koulutuslinjojen kehittämiseen pappiskoulutuksen lisäksi.¹⁰⁸ Myös teollistuva yhteiskunta tarvitsi osaavaa työväestöä, joka *Aamuruskossakin* ilmenee ”Teollisuus” -nimisessä kirjoituksessa:

Kuinka suuri rikkaus siis on meidän jokaisen ympärillä, jota me harwoin huomaamme. Tieto ja luonnon tutkinto ja oppiminen wasta woiwat meille awata meille nämä meidän ympärillä olewat aarteet.¹⁰⁹

Teollistumisen ja kehittymisen mahdollistavien uusien innovaatioiden keksiminen vaatii sivistystä ympäröivästä luonnosta ja maailmasta, kuten lehdessä halutaan lukijoille korostaa. Sivistys kulki käsi kädessä suomalaiskansallisten tavoitteiden kanssa, sillä sivistyksellä lapsista pyrittiin luomaan osaavia ja valistuneita kansalaisia.¹¹⁰

¹⁰⁶ Kuwauksia Kiinalaisten elämästä (jatkanto n:rosta 16), *Aamurusko* 24/1857, 96.

¹⁰⁷ Abadie 2011, 8.

¹⁰⁸ Hanska & Vainio-Korhonen 2010, 159–168.

¹⁰⁹ Teollisuus, *Aamurusko* 15/1857, 58.

¹¹⁰ Kotkaheimo 2002, 58; Uino 1991, 108.

4 Lastenlehtien merkitys arvojen välittäjinä 1800-luvun Suomessa

Aamurusko: sanaisia lapsille oli 1800-luvun puolivälissä ilmestyessään toinen Suomessa suomen kielellä ilmestynyt lastenlehti ja ensimmäinen, joka levisi aikanaan huomattavan suurelle lukijakunnalle. Lehden lyhyt ilmestymisaika, kolme vuotta, kertoo kuitenkin lastenlehdistön vaikeuksista jatkaa toimintaansa pitempiä jaksoja.¹¹¹ Suomenkielinen lastenkirjallisuus oli 1850-luvulla vielä lapsenkengissä, sillä Suomessa lasten- ja nuortenkirjallisuuden katsotaan varsinaisesti syntyneen vasta samoihin aikoihin.¹¹² *Aamuruskossa* näkyy hyvin myös 1800-luvulla alkanut muutos lapsikäsitteessä pienestä aikuisesta lapseksi, joka tarvitsee moraalista ja uskonnollisuutta korostavan ja saarnaavan kasvatuksen lisäksi kehittämistä myös mielikuvituksen ja tunteiden osalta. Tästä huolimatta *Aamurusko* oli ennen kaikkea valistava lastenlehti, jossa opetuksellinen henki näkyy myös saduissa ja kertomuksissa.

Aamuruskon kautta pääsee mielenkiintoisella tavalla näkemään, miten suomalaista identiteettiä pyrittiin 1800-luvulla rakentamaan lastenkirjallisuuden keinoin. *Aamuruskossa* pyrittiin sivistämään lukijoitaan laajasti etenkin luonnontieteiden, maantieteen ja historian osalta. Sivistys on suuressa roolissa ja jatkuvan oppimisen merkitys tuodaan lehdessä monesti esille jopa suoraisilla kehoituksilla. *Aamuruskossa* on myös vahva isänmaallinen pohjavire, joka ilmenee lehden kirjoituksissa eri tavoin. Lehdessä etenkin suomalainen kansanperinne sekä muinainen historia saavat jalansijaa. Arvoina sivistys ja isänmaallisuus kulkevat käsi kädessä, koska suomalaisuusliikkeen yksi tavoite suomalaisen kansakunnan luomiseksi oli sivistää kansaa laajasti.

1870-luvulla kymmenisen vuotta *Aamuruskon* lopettamisen jälkeen ilmestyi lastenlehti *Pääskynen*, joka on ensimmäinen tunnetumpi suomenkielinen lastenlehti. Se jatkaa tavallaan *Aamuruskon* jalanjäljissä korostaen suomen kielen asemaa sekä suomalaisuutta ja sivistystä monipuolisen sisältönsä kautta.¹¹³ *Aamurusko* toimi osaltaan suunnannäyttäjänä tuleville suomenkielisille lehdille. Lasten- ja nuortenlehtien merkitystä arvojen välittäjänä ja niiden pyrkimyksellä sivistää lapsia ja nuoria oli oma tärkeä merkityksensä. Lehdet olivat tärkeä osa suomenkielisen kirjallisuuden kehittymistä sekä keino lukutaidon edistämiseen ja sivistyksen levittämiseen aikana, jolloin koululaitos oli vielä matkalla kohti jokaisen lapsen saavuttamista.

¹¹¹ Muista 1800-luvun lyhytikäisiksi jääneistä lastenlehdistä kirjoittanut esimerkiksi Uino 1991, 108–111.

¹¹² Ihonen 2003, 14–15.

¹¹³ Malmberg 2002, 138; Uino 1991, 111.

Lähteet

Alkuperäislähteet

Sanomalehdet:

Aamurusko: sanaisia lapsille, 1857–1859, J. Aflthan, Viipuri. digi.kansalliskirjasto.fi
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/titles/1457-4594?display=THUMB&year=1857>

Verkkoaineistot:

Dixon, Diana: *Children's Periodicals*. Southwold Museum, Gale Primary Sources 2008.
<https://www.gale.com/intl/essays/diana-dixon-childrens-periodicals> [haettu 19.5.2024].

Hakkarainen, Heidi: Suomenkielinen lastenkirjallisuus 1800-luvun alun Viipurissa. *Kulttuurihistorian Seura* 9.4.2023. Blogikirjoitus. <https://kulttuurihistoria.net/2023/04/09/suomenkielinen-lastenkirjallisuus-1800-luvun-alun-viipurissa/> [haettu 13.2.2024].

Hannikainen Pietari. *Lappeenranta.fi* -sivusto. <https://lappeenranta.fi/fi/kulttuuri-ja-lii-kunta/kirjasto/aineistot/carelica-kotiseutukokoelma/carelica-kirjailijat/Hannikainen-Pietari> [haettu 13.2.2024].

Kielitoimiston sanakirja. Hakusana: sivistys. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/sivistys> [haettu 17.5.2024].

Kokko, Heikki: Sivistyksen varhaista käsitehistoriaa. *Kasvatus & Aika* 4 (4) 1.12.2010, 7–23.
<https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68237/29191> [haettu 17.5.2024].

Nuolijärvi, Pirkko: *Nationalismi ja suomen kielen asema*. Kieliverkosto.fi, 11.10.2018.
<https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/59811/Nationalismi%20ja%20suomen%20kielen%20asema%20e2%80%94%20Suomi.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [haettu 18.3.2024].

Olsonen, Pekka: Pietari Hannikainen. *Hannikaisten Sukuseura ry*. Puhe Hannikaisseuran kesäkokous 5.8.1989, muokannut Leena Valvanne. <https://hannikainen.fi/pietari-hannikainen/> [haettu 14.2.2024].

Tutkimuskirjallisuus:

Abadie, Elaine R.: Historical Overview of Children's Magazines. *Electronic Theses and Dissertations* 28. University of Mississippi, 2011.

Aho, Mirja: *Aamuruskosta Ällikkään. Lasten- ja nuortenlehdet Suomessa 1854–1977*. Suomen Nuorisokirjallisuuden Instituutin julkaisuja 6. Jyväskylän yliopiston monistuskeskus ja Kirjapaino Oy Sisä-Suomi, Jyväskylä 1984.

Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.): *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. SKS, Kariston Kirjapaino Oy, Hämeenlinna 2010.

Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.): *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. SKS, Kariston Kirjapaino Oy, Hämeenlinna 2011.

Häyrynen, Maunu: *Kuvitettu maa. Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentuminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 834, Frenckellin kirjapaino, Espoo 2005.

Ihonen, Markku: Suomalainen lastenkirjallisuus 1800-luvulla. *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*. Toim. Liisi Huhtala, Karl Grønn, Ismo Loivamaa & Maria Laukka. Tammi, Karisto Kirjapaino Oy, Hämeenlinna 2003, 12–19.

Kalleinen, Kristiina: *Valtioaamun aika. Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1863*. Gaudeamus Oy, Tallinna 2023.

Kotkaheimo, Liisa: Lukemaan oppiminen – aapinen. Katsaus kehitystrendeihin ja funktioihin 1500–1950. *ABC. Lukeminen esivallan palveluksessa*. Toim. Inkeri Pitkäranta. Kansalliskirjaston Gallerian julkaisuja nro 3. Helsingin yliopiston kirjasto, Suomen Kansalliskirjasto, Helsinki 2002, 33–77.

Kuismin, Anna: Talonpoikainen kansa ja lukemisen haasteet 1800-luvun Suomessa. *Lukemisen kulttuurit*. Toim. Pirjo Hiidenmaa, Ilona Lindh, Sara Sintonen & Roosa Salminen. Gaudeamus Oy, Tallinna 2023, 225–237.

Laine, Tuija: Kirkossa, kaupungissa, kolhoosissa. Suomalaisten aapisten arvostus Agricolasta 1960-luvulle. *ABC. Lukeminen esivallan palveluksessa*. Toim. Inkeri Pitkäranta. Kansalliskirjaston Gallerian julkaisuja nro 3. Helsingin yliopiston kirjasto, Suomen Kansalliskirjasto, Helsinki 2002, 79–132.

Lehtonen, Ulla: *Lastenkirjallisuus Suomessa 1543–1850. Kirjahistoriallinen tutkimus*. Suomen Nuorisokirjallisuuden Instituutin julkaisuja 1. Paino-S, Tampere 1981.

Malmberg, Raili: Lastenlehtien pitkä taival. *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*. Toim. Liisi Huhtala, Karl Grün, Ismo Loivamaa & Maria Laukka. Tammi, Karisto Kirjapaino Oy, Hämeenlinna 2003, 12–19.

Remy, Johannes: Onko modernisaatio vai etnisyys kansakuntien perusta? *Nationalismit*. Toim. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen. WSOY, Porvoo 2005, 48–69.

Teperi, Jouko: *Vanhan Suomen suomalaisuusliike 1. Kehityspiirteitä ja edustajia 1830-luvulta 1850-luvun alkuun*. Historiallisia tutkimuksia LXIX, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1965.

Tommila, Päiviö: *Suomen lehdistön historia 5. Hakuteos Aamulehti-Kotka Nyheter. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Toim. Päiviö Tommila, Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto & Raimo Salokangas. Kustannuskiila Oy, Gummerus, Jyväskylä 1988.

Uino, Ari: Lastenlehtien kehitys 1854–1880. *Suomen lehdistön historia 9. Erikoisaikakausilehdet*. Toim. Päiviö Tommila. Kustannuskiila Oy, Gummerus, Jyväskylä 1991.

Uino, Ari & Leino-Kaukiainen, Pirkko: Iloa ympäri vuoden. Suomalainen lastenlehdistö 1854–1980. *Suomen lehdistön historia 9. Erikoisaikakausilehdet*. Toim. Päiviö Tommila. Kustannuskiila Oy, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1991, 101–104.

Valtonen, Heli: Koulutus ja sosiaalinen liike. *Suomen sodan jälkeen. 1800-luvun alun yhteiskuntahistoria*. Toim. Piia Einonen & Miikka Voutilainen. Vastapaino, Tallinna 2020, 349–374.